ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN
of
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 2 (131)/2020

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2020
Nur-Sultan, 2020
Нур-Султан, 2020

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология)	**А.Р. Ерментаева**, пс. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)	**Н.О. Байғабылов**, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенгалиева А. М.	п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Иванова Г.П.	п.ғ.д. (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент (Ресей)
Калдыбаева О.В.	PhD (Қазақстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Отар Э. С.	PhD (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Тамаш П.	проф. (Венгрия)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген: Ә. С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
Меншіктенуші: ҚР БжҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 27.03.18 ж. № 17001-Ж -тіркеу куәлігімен тіркелеген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 30 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof.(Kazakhstan)
G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology)	**A.R. Yermentayeva**, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology)	**N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof. (Russia)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Otar E.S.	PhD (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Tamas P.	Prof. (Hungary)
Toleubekova R.К.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Shalgynbayeva К.К.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: A.S.Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.
Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18
Periodicity: 4 times a year
Circulation: 30 copies
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора (психология)	**А.Р. Ерментаева**, д.пс. наук, проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (социология)	**Н.О. Байгабылов**, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М	к.п.н., доцент (Казахстан)
Иванова Г.П.	д.п.н. (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., доцент (Россия)
Калдыбаева О.В.	PhD (Казахстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Отар Э. С.	PhD (Казахстан)
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф. (Россия)
Тамаш П.	проф. (Венгрия)
Толеубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф. (Россия)
Шалғынбаева К.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Ответственный секретарь, компьютерная верстка: А. С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.
Серия:ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г.
Периодичность: 4 раза в год
Тираж: 30 экземпляров
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

Абильдаева К.М. Білім беру ортасындағы менталитет пен толеранттылық мәселелері 8

Байсарина С.С., Кожаналиева А.О. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздері 15

Гелишли Ю., Нурмухамбетова А.Н. Қазақстан мен Түркияның білім беру бағдарламаларын салыстырмалы талдау («Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» және «Басшылық және психологиялық кеңес беру» мысалында) 21

Қадирсызова Ш.Б. Ұтқырлық - тұлғаның әлеуметтік нысанының құндылығы 34

Калкеева К.Р., Алибаева Ж.Е., Халелова А.Х. Студенттердің әлеуметтік-мәдени дамуындағы педагогикалық диалогтың рөлі 42

Келдебеков К.К. Абылқасымова Б.А., Сләмгажы А., Бекбауова Ж.М. XXI ғасырдағы моральдық білім түсінігі және оның мемлекет дамуындағы алатын орыны 50

Копжасарова У.И., Асатиани И.В., Карипбекова А.С. Жоғары сынып оқушыларының шет тілін білуді жетілдіру құралы ретінде лексикалық минимумын қалыптастыру 57

Молдахметова Г.З., Канапиева А.Р., Нурмагамбетова Ж.М., Оспанов Ч.К., Искакова А.Р. Оқытуды бағалау практикасы: мәселелері 65

Мұқұшев Б.А., Сарбасова Қ.А., Есекешова М.Д., Мукушев А.Б., Турдина А.Б. Жоғары оқу орындары студенттерінің қаржылық сауаттылығын дамыту 73

Нурбекова Ж.К., Байгушева К.М., Байгушева Б.М., Ельтинова Р.А. Толықтырылған шынайылық технологиясын қолдану негізінде оқытудың дидактикалық моделі 81

Сарбасова В. Н. Тұлғаның ұлттық өзіндік сана-сезімі тұлғалық-кәсіби білім ретінде 89

Томски Г., Жанбулатова Р.С., Менлибекова Г.Ж. ЮНЕСКО-ның білім саласындағы ынтымақтастықтың дамуындағы рөлі: тарихы және қазіргі болмысы 97

Шаяхметова Д.Б., Таутенбаева А.А. Бастауыш сынып мұғалімдерінің басқару құзыреттілігін қалыптастыру үдерісін ғылыми-теориялық моделдеу 105

ПСИХОЛОГИЯ

Айкинбаева Г.К., Ақдәулетова Ә.Т., Сарбасова С. Әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері 119

Ганиева Г. Х. Қазақстан Республикасында 2017 жылдан 2019 жылға дейінгі кезеңдегі кәмелетке толмағандардың сотталуы туралы статистикалық деректерді әлеуметтік-психологиялық талдау 131

Жүкібаева Г.О., Барабанова Е.И. ҚР мектеп бітіруші түлектері арасында кәсіптік білім алу мамандығын таңдау мен кәсіптік бағдарлаудың байланысы 141

Исаханова А.А. Қазіргі Қазақстанның психологиясы және профессор С.М. Жақыповтың мұрасы (70 жылдық мерейтойына) 156

Мамбеталина А.С., Ахметова А.Т. Жасөспірімдердің хабардарлығын және жауапты жыныстық мінез-құлқын талдау 161

Надирова А.К., Топанова Г.Т., Хананян А.А. Бастауыш сыныбындағы балалардың жетістікке жетуге бейімделудегі ата- ананың рөлі (тілдік кедергі болған жағдайда) 169

ӘЛЕУМЕТТАНУ

Байғабылов Н.О., Сарбасова С.Б. Мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік бейімдеу мәселелері 177

Куатова А.С. Қазіргі отбасының трансформациясының ерекшеліктері 182

Насанбекова С.Т., Урузбаева Н.А. Туристік дестинацианың имиджін бағалауда әлеуметтік сауалнаманы қолдану, Алматы мысалында 191

Уашева А.К. Балалардан бас тартқан әйелдердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы және типологиясы (Нұр-Сұлтан қаласының № 2 Перинаталдық орталығы бойынша) 201

CONTENTS

PEDAGOGY

Abildayeva K.M. Problems of mentality and tolerance in the educational environment 8

Baisarina S. S., Kojanalieva A.O. Pedagogical bases of formation of creative abilities of elementary school students 15

Gelishli Yu., Nurmukhanbetova A. N. Comparative analysis of educational programs of Kazakhstan and Turkey (the case of "Social pedagogy and self-cognition" and "Guidance and psychological counseling") 21

Kadyrsizova Sh. Б. Mobility-the social value of the individual 34

Kalkeeva K.R., Alibaeva Zh.E, Khalelova A.K. The role of dialogue in the socio-cultural development of students 42

Keldebekov K.K., Abylkassymova B.A., Slamgazhy A., Bekbauova Zh.M. 50

Kopzhasarova U.I., Assatiani I.V., Karipbekova A.S. Development of lexical minimum of high school students as a means of enhancement of their foreign-language skills 57

Moldakhmetova G.Z., Kanapiyeva A.R., Nurmagambetova Zh.M., Ospanov Ch.K., Iskakova A.R. Learning assessment practices: challenges 65

Mukushev B. A., Sarbasova K. A., Yesekeshova M. D., Mukushev A. B., Turdina A. B. Development of financial literacy of higher educational institution students 73

Nurbekova Zh.K., Baigusheva K.M., Baigusheva B.M., Yeltinova R.A. Didactic Model of Teaching based on the use of Augmented Reality Technology 81

Sarbassova V. N. The national self- awareness of the personality as a professionally-personal education 89

Tomski G., Zhanbulatova R.S., Menlibekova G. Zh. The Role of UNESCO in the Development of Cooperation in the Field of Education: History and Modernity 97

Shayakhmetova D.B., Tautenbayeva A.A. Scientific-theoretical modeling in formation of managerial competence of primary school teachers 105

PSYCHOLOGY

Aikinbayeva G.K., Akdauletova A.T., Sarbasova S. Personal and psychological characteristics of women in military activities 119

Ganieva G. H. Analysis of statistical data on juvenile convictions in the Republic of Kazakhstan for the period from 2017 to 2019 131

Zhukibayeva G.O., Barabanova Ye.I. The relationship of the choice of a vocational training specialty with the vocational orientation of schools graduates of the Republic of Kazakhstan 141

Issakhanova A.A. Modern psychology of Kazakhstan and the legacy of professor S.M. Dzhakupov (to the 70th birthday 156

Mambetalina A. S., Akhmetova A.T. Analysis of awareness and responsible sexual behavior of adolescents 161

Topanova G.T., Nadirova A.K., Hananyan A.A. The influence of the role of parents in the successful adaptation of young children (in the presence of a language barrier) 169

SOCIOLOGY

Baigabylov N.O., Sarbasova S. B. Issues of social adaptation of individuals with disabilities to society 177

Kuatova A.S. Features of the transformation of the modern family 182

Nassanbekova S.T., Uruzbayeva N. A. Sociological survey in assessing the image of a tourist destination in the case of Almaty 191

Uasheva A.K. Socio-demographic characteristics and typology of female who abandoned their children (on the example of perinatal center №2, Nur-Sultan city) 201

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Абильдаева К.М. Проблемы ментальности и толерантности в образовательной среде 8

Байсарина С.С., Кожаналиева А.О. Педагогические основы формирования творческих способностей учащихся начальной школы 15

Гелишли Ю., Нурмухамбетова А.Н. Сравнительный анализ образовательных программ Казахстана и Турции (на примере специальностей «Социальная педагогика и самопознания» и «Руководство и психологическое консультирование») 21

Кадирсызова Ш.Б. Мобильность - социальная ценность личности 34

Калкеева К.Р., Алибаева Ж.Е., Халелова А.Х. Роль педагогического диалога в социокультурном развитии студентов 42

Келдебеков К.К. Абылкасымова Б.А., Сламгажы А., Бекбауова Ж.М. Концепция морального образования в XXI веке и его роль в развитии государства 50

Копжасарова У.И., Асатиани И.В., Карипбекова А.С. Формирование лексического минимума учащихся старших классов как средство совершенствования их иноязычных умений 57

Молдахметова Г.З., Канапиева А.Р., Нурмагамбетова Ж.М., Оспанов Ч.К., Искакова А. Р. Практика оценки обучения: проблемы 65

Мукушев Б.А.,Сарбасова Қ.А., Есекешова М.Д., Мукушев А.Б., Турдина А.Б. Развитие финансовой грамотности студентов высших учебных заведений 73

Нурбекова Ж.К., Байгушева К.М., Байгушева Б.М., Ельтинова Р.А. Дидактическая модель обучения на основе применения технологии дополненной реальности 81

Сарбасова В. Н. Национальное самосознание личности как профессионально-личностное образование 89

Томски Г., Жанбулатова Р.С., Менлибекова Г.Ж. Роль ЮНЕСКО в развитии сотрудничества в сфере образования: история и современность 97

Шаяхметова Д.Б., Таутенбаева А.А. Научно-теоретическое моделирование процесса формирования управленческой компетенции учителей начальных классов 105

ПСИХОЛОГИЯ

Айкинбаева Г.К., Акдаулетова А.Т., Сарбасова С. Личностно-психологические особенности женщин в военной деятельности 119

Ганиева Г.Х. Социально-психологический анализ статистических данных об осуждении несовершеннолетних в Республике Казахстан за период с 2017 по 2019 годы 131

Жукибаева Г.О., Барабанова Е.И. Взаимосвязь выбора специальности профессионального обучения с профориентационной направленностью выпускников школ РК 141

Исаханова А.А. Современная психология Казахстана и наследие профессора С.М. Джакупова (к 70-летию со дня рождения) 156

Мамбеталина А.С., Ахметова А.Т. Анализ осведомленности и ответственного сексуального поведения подростков 161

Надирова А.К., Топанова Г.Т., Хананян А.А. Влияние родителей на процесс адаптации детей младшего возраста (при наличии языкового барьера) 169

СОЦИОЛОГИЯ

Байгабылов Н.О., Сарбасова С.Б. Проблемы социальной адаптации людей с ограниченными возможностями в обществе 177

Куатова А.С. Особенности трансформации современной семьи 182

Насанбекова С.Т., Урузбаева Н.А. Использование социологического опроса в оценке имиджа туристской дестинации на примере г. Алматы 191

Ушева А.К. Социально-демографическая характеристика и типология женщин, отказавшихся от детей (на примере перинатального центра № 2, г. Нур-Султан) 201

ПСИХОЛОГИЯ
PSYCHOLOGY

ХҒТАР 15.81.43

Г.К.Айкинбаева, Ә.Т.Ақдәулетова, С.Сарбасова
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: gulden_1975@mail.ru, asel_96_94@mail.ru, ssarbassova@mail.ru)

Әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері

Аннотация. Аталмыш мақалада әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерінің мәні мен мазмұны ғалым зерттеушілердің ой-пікірлеріне негізделіп қарастырылады. Қазақстан Республикасының Қарулы күштері алдында тұрған міндеттердің маңыздылығын ескере отырып, осы салада жұмыс ітейтін кәсіби мамандардың біліктілігі, физиологиялық дайындығы және тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерінің рөлі айрықша екендігіне баса көңіл бөлуді қажет ететін мәселелердің бірі болып қала бермек.

Қазіргі таңда қыз балалар арасында әскери қызмет қатарына еніп, өз еліне адал қызмет атқарам деушілер қатары жыл сайын артып келеді. Ал, әскери қызметтегі әйелдердің кәсіби қызметінің психологиялық ерекшеліктері, олардың еңбек әрекетіне қаншалықты әсер ететіндігі және олардың әскери-кәсіби қызметтің талаптарына сай болуы аса маңызды, әрі өзекті болып табылады.

Сондай-ақ, мақалада әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерін анықтауға бағытталған зерттеу жұмыстарының нәтижелері берілген. Зертеу жұмысына Қазақстан Республикасы Қорғаныс министірлігіне қарасты 42062 әскери бөлімінде қызмет ететін қыз-келіншектер алынды. Зерттеу жұмысының басты мақсаты әскери салада қызмет ететін еңбек өтілімі аз және еңбек өтілімі көп қыз-келіншектердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерінің арасындағы айырмашылықтарды анықтау.

Түйін сөздер: әскер, әскери іс-әрекет, тұлғалық ерекшелік, әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері.

DOI: https: // doi org / 10.32523 / 2616-6895-2020-131-2-119-130

Түсті: 15.01.20 / **Жариялануымға рұқсат етілді:** 13.05.20

Әскери қызмет — мемлекеттің Қарулы Күштері жүйесінде атқарылатын қызмет, бірқатар мемлекеттерде, оның ішінде, Қазақстанда да әскери қызмет азаматтардың өз елінің, отанының алдындағы қасиетті парызы деп саналады [1, 162 б.]. Жалдамалы және шарт жасау арқылы белгіленетін әскери қызмет түрлері де болады. Онда әскери қызмет мерзімі, өтелетін орны, міндеті тағы басқа жағдайлары шартта көрсетіліп, белгіленген тәртіппен екі жақты расталады.

Қазақстанда әскери қызметті өтеу тәртібі Қазақстан Республикасының Конституциясында, “Жалпыға бірдей әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы” Заңда (1993 жылы 19 қаңтар) және осы заңға Қазақстан Республикасының Президентінің

Жарлығымен енгізілген заңдық күші бар қосымша өзгертулер мен толықтыруларда (1995 жылы 19 мамыр мен 14 қараша) және тағы басқа құқықтық құжаттарда тұжырымдалған [2, 3 б.].

Барлық уақытта да әйелдердің әскери салаға қатысуына деген көзқарас қарама-қайшы еді. Мысалы, ежелгі грек философы Платон әйелдер ерлермен тең соғысқа қатысады деп санайды, демек, олар әскери дағдыларды да меңгеруі тиіс деген пікірді алға тартқан. Ал, Гомер болса «Әскерге ер адамдар жауап береді, әйелдер үй шаруасымен айналысып, балаларын бағып үйде отыру қажет!» деген көзқарасты ұстанды.

Ең алғаш рет Петр I «әйел адамдардың әскери қызметте тек госпитальде медбике ретінде жұмыс істеуіне» болады деген Жарлығы 1716 жылы жарық көрді.

Қазақ тарихына көз жүгіртетін болсақ, даналық пен ерлік, отансүйгіштік қазақтың ер адамында ғана емес, нәзік жанды қыздарына да тән екенін көруге болады. Қазақтың Алаш даласында қыз баланың мәртебесі қашанда жоғары болған.

«Қызды қырық үйден тыю» деп қыздарымыздың әдебі мен арын сақтаса, «қыз бала-қонақ» деп үлкен құрметке лайық деп санаған. Адал жар, ақылды әйел барша қазаққа ана бола білген Домалақ ана Айша бибідей аналарымыз-даналықтың көрінісі. Тарих атасы Герадоттың өзі таңдана жазған сақтардың Тұмар ханшасы қазақ әйелдерінің басшысы да бола білгенін байқатады. Ал, әскери міндетті абыроймен, тіпті, асқан шеберлікпен атқара білген аруларымыз қатарында Әлия Молдағұлова, Мәншүк Маметованы атап өтуге болады.

Елімізде тәрбиелік және идеологиялық жұмыстармен айналысатын Қазақстан Республикасының Қарулы күштері Ұлттық әскери-патриоттық орталықтары бар, аталмыш орталықта нәзік жандылар да қызмет атқарады. Бұл орталықтар негізінен Астанада ашылды, Алматыдағы Армия үйінде филиалы бар.

Жеке тұлғаның дамуы туралы жалпы психологиялық теорияның ғылыми негіздерін қарастырған К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.И. Анциферова, Л.С. Выготский, А.Г. Ковалев, А.Н. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлина, В.Н. Мясищев, А.В. Петровский, К.К. Платонов, Б.М. Теплов, С.Л. Рубинштей сынды ғалымдардың еңбектері орасан зор екендігі баршамызға мәлім.

Ал, гендерлік қарым-қатынас тәжірибесін зерделеу арқылы ғалымдар әскери іс-әрекеттегі әйелдердің әскери қызметте өзін-өзі жүзеге асыруы күрделі және қайшылықтары мен қиыншылықтарға толы екенін Н.Ф. Феденко [4, 456 б.], В.Г. Горчакова [5, 239 б.], Е.Б. Задорожникова, Е.М. Зуйкова сынды ғалымдар өз еңбектерінде атап өткен [6, 349 б.]. Олар әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық қалыптасуына ықпал ететін оң және теріс факторларды атап көрсетеді.

Жүз жылдан астам бойы қоғамда тек ер адамдарға тән ретінде қарастырылған мамандықтарды бүгінгі таңда әйелдер табысты игере бастады. Қазіргі уақытта осындай кәсіптердің белгілі бір тізбегі әскери салада да бар. Осыған байланысты әскери қызметтегі әйелдердің кәсіби қалыптасуы, әскери қызметті таңдау себептері, әскери ұжымдағы өзара қарым-қатынас ерекшеліктері, отбасы мүшелерінің (әсіресе күйеуінің) әйелі таңдаған кәсібіне және т.б. қатынасы ерекше мәнге ие болуда.

Жүргізілген теориялық зерттеудің нәтижелері бойынша психология ғылымында әскери қызметтегі әйелдердің кәсіби қалыптасуын психологиялық сүйемелдеудің маңызды мәселелерін қарастыраған бірнеше еңбектерді атап өтуге болады, оған: «Әскери қызметтегі әйелдердің психологиялық ерекшеліктері» (Р. Х. Кузина, 2001), «Әскери қызметтегі әйелдердің мотивациялық қажеттілік аймағының ерекшелігін жеке қарастыру» (И.С. Ковальчук, 2004), «Әскери қызметтегі әйелдердің өзін-өзі таныстыруының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері» (И. В. Пономаренко, 2008), сондай-ақ, Әскери қызметке шақырылған әйелдердегі кәсіби стреске төзімділігі (Е. В. Метляева, 2013) атты еңбектер біздің зерттеу жұмысымыздың негізі болып табылды, алайда әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерінің мәні мен мазмұнын, оның ерекшеліктерін

қарастырған нақты еңбек анықталмады.

Қарулы Күштер қатарында жұмыс істеуге деген әйелдердің қызығушылығының өсуіне қарамастан әскери қызметтегі әйелдердің жеке басы мен тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері мәселесіне арналған отандық ғылыми зерттеулер жеткіліксіз, осы себепті де біздің зерттеу тақырыбымыз өте өзекті тақырыптың біріне арналған.

Қазіргі уақытта, статистикалық деректерге сәйкес, мысалы, Ресей армиясында 2,5 мың әйел офицер лауазымдарында қызмет атқарады, ал басым бөлігі бөлімшелерді басқарумен байланысты емес лауазымдарда қызмет етеді, атап айтқанда, штаб қызметкерлері, медициналық және қаржы қызметтерде, әскери байланыс мамандары және осы сынды қатардағы қызметтік міндеттерді де атқарады, сондай-ақ, 10 мыңнан астам әйел прапорщиктер болып табылады және негізінен байланыс, әрі материалдық-техникалық қамтамасыз ету бөлімшелерінде еңбек етеді. Келісім-шарт бойынша әскери қызметке 40 мыңнан астам әйел қабылданған.

Ал Қазақстандық Қарулы Күштер қатарында Отанын қорғау мен еліне адал қызмет атқарып жүрген нәзік жанды аруларымыз қаншама?

Қазақстан Республикасында Қарулы күштер қатарында қызмет ететін қыз-келіншектер Қорғаныс министрлігінде, Құрлық әскерлері, Әуе қорғаныс күштері, Әскери-теңіз күштері, Денсаулық-шабуылдау әскерлері, теңіз жаяу әскерлері, бітімгершілік күштердің, арнайы мақсаттағы бөлімшелердің офицерлері, әскери полиция және аумақтық қорғаныс бригадасы қатарында еңбек етуде. Қазақстан Республикасы аумағында Қарулы күштер қаратында қызмет ететін қыз-келіншектер саны 822 құрайды. Қазақстандағы Қарулы күштер қаратындағы лауазымды орынға ие қыз-келіншектер санын 1-суреттен қарастыруға болады.

	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан полковник шеніне ие әйелдер	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан подполковник шеніне ие әйелдер	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан майор шеніне ие әйелдер	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан капитан шеніне ие әйелдер	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан аға лейтенант шеніне ие әйелдер	Қазақстан әскері саласанды қызмет атқарып келе жатқан лейтенант шеніне ие әйелдер
Жалпы саны	8	27	134	211	258	184

Сурет 1. Қазақстандағы Қарулы күштер қатарындағы лауазымды орынға ие қыз-келіншектер саны

Әйелдердің әскерде қызмет етуінің ежелгі тарихы бар елдер неғұрлым білікті кадрларды сақтау үшін өзара тәжірибені, әйелдердің физиологиялық және моральдық-психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, әскери қызметке тартудың ең тиімді жолдары мен әдістерін пайдаланады. Сонымен қатар, әскери қызметтегі әйелдердің кәсіби-біліктілік деңгейінің өсуі, жұмыспен қамтылу құрылымының өзгеруі орын алуда.

Әйелдер әскери қызметінің ежелгі дәстүрі бар елдер қатарына Англия, Дания, Норвегия, Польша, Түркия, Франция, Чехия жатады. Әйелдердің әскери қызметте өз құқығын табысты іске асыруының мысалы Канада, Австралия, АҚШ, Израиль армиялары болып табылады.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында жалпы 180 жоғары оқу орны жұмыс істейді. Оның 167-сі азаматтық, 13-і азаматтық емес оқу орындары. Азаматтық оқу орындарының 55-і мемлекеттік, 112-сі мемлекеттік емес жоғары оқу орны боп табылады.

Қазіргі таңда Ішкі істер министрлігінің ведомстволық басқаруында үш жоғары және үш орта кәсіптік оқу орны бар. Заманауи жағдайларда әскери қызметтегі әйелдер 112 әскери мамандық бойынша әскери қызмет міндеттерін атқарады: психологтар, әскери заңгерлер және аудармашылар, байланысшылар, медициналық қызметкерлер, оқытушылар және әскери-оқу мекемелерінің оқытушылары мен ғылыми қызметкерлері, компьютерлік жүйелер операторлары және т.б. Қазақстан Республикасында әскери білім беруді қолға алатын бірнеше Жоғарғы оқу орындары бар (Сурет 2).

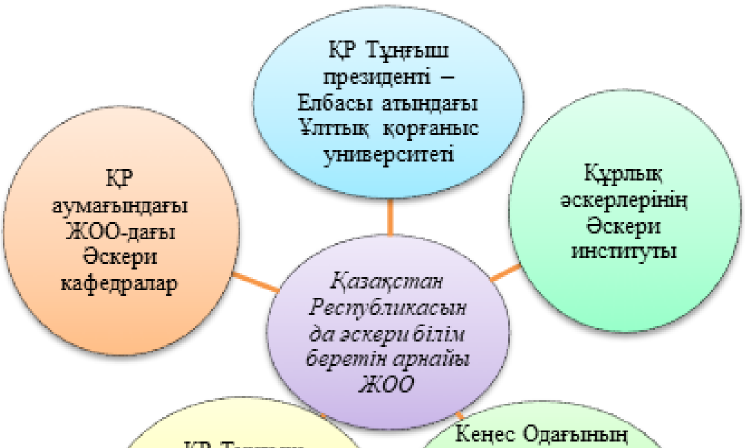

Сурет 2. Қазақстан Республикасында әскери білім беретін арнайы ЖОО

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында Қарулы Күштерінің әскери шені Қазақстан Республикасының «Жалпыға ортақ әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы» (1995 жылы 14 қараша) Заңына сәйкес келесідей болып бөлінеді:

Сарбаздар құрамы: Қатардағы жауынгер, Ефрейтор;

Сержанттар құрамы: Кіші сержант, Сержант, Аға сержант;

Аға сержанттар құрамы: Үшінші сыныпты сержант, Екінші сыныпты сержант, Бірінші сыныпты сержант;

Кіші офицерлер құрамы: Лейтенант, Аға лейтенант, Капитан;

Аға офицерлер құрамы: Майор, Подполковник, Полковник;

Жоғары офицерлер құрамы: Генерал-майор, Генерал-лейтенант, Генерал-полковник,

Армия генералы;

Медициналық немесе заңгер мамандығы бар офицерлер үшін әскери атақтарының алдына тиісінше «медицина қызметінің», «әділет» деген сөздер қосылады.

Авиацияның жоғары офицерлер құрамы үшін (инженерлік-авиациялық даярлығы бар ұшқыштық инженерлік) әскери атақтарының алдына тиісінше «авиация» деген сөз қосылады.

Запаста тұратын азаматтардың әскери атақтарының алдына тиісінше «запастағы» деген сөз, ал отставкадағыларға «отставкадағы» деген сөз қосылады.

«Әйелдер мен әскер» мәселесі қазіргі жағдайда әлеуметтік және саяси сұрақтарға көбірек ие болып, дереу шешуді талап етеді. Әскери саланың тиімділігін жоғарылату мен нәтижелілігін арттыруда аталмыш салада жұмыс істейтін әйелдердің жағымды тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері оңтайлы әсер ететіндігін атап өтуге болады, бұл ретте олардың кәсіби қарым-қатынаста теңгерімді жеке бағалаулар, құпиялылық, шыдамдылық, әскер қатарындағы азаматтармен эмоционалдық қарым-қатынас барысында өздерін тұрақты ұстауы, байланыс ортана білудегі ашықтық, әскери талаптарға тез бейімделе алу қабілетімен ерекшеленеді. Әскери салада жұмыс істейтін әйелдердің ең жақсы қасиеттерін біріктіру бұл күрделі.

Әскери өмірде және кәсіптік жағдайларда өзін жоғалтып алмауға, ұстамдылыққа, табандылыққа, қажет болған жағдайда шешуші және ымыраға келуге тез бел байлау мен әділеттілікке деген ұмтылыстың жоғары болуымен ерекшеленеді. Әскерлердің тәжірибесі әскери-әлеуметтік ортада әйелдердің әскери топтағы қарым-қатынаста болуы олардың әлеуметтік мәдениет деңгейін арттыратынын, сонымен қатар, ерлердің әлеуметтік және кәсіби қызметін дұрыс бағытта ынталандыруға ықпал ететіндігін В.Г. Горчакова, Е.Б. Задорожникова [7, 24 б.], Е.М. Зуйкова [8, 46 б.] және тағы басқа ғалымдар өз еңбектерінде атап өткен.

Алайда, әскери-педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, әйел психикасының ерекшелігі айқын феминизмге ұшыраған ұжымдардағы қарым-қатынастарға елеулі серпін береді. Әйелдердің эмоционалдық сезімталдылығының тым жоғары болуы олардың қызмет жүктемесін әділ бөлу, арнайы бөлімшелерде (қарым-қатынасты қажет ететін орталықтарда, логистикалық құрылымдарда, медициналық мекемелерде және т.б.) «әдеттегі әйелдік қайшылықтарды» шешу барысында негізсіз қақтығыстардың туындауының себебі болып табылады. Әскери іс-әрекеттегі әйелдердің отбасылық мәселелері ерлерге қарағанда, әдетте олардың жұмысының тиімділігіне оң немесе теріс әсер етуі әбден мүмкін.

Әскери сала мәселесіне байланысты жазылған бірқатар ғылыми еңбектерде әртүрлі санаттағы әскери қызметтерде еңбек ететін әйелдердің мінез-құлқында дербестік қасиет ерекше байқалатындығын атап өткен. Әйелдің күтпеген мінез-құлқы мен ойлау жағдайы әскери салада жұмыс жасайтын әйелдермен сұхбаттасу барысында алынған шынайы жауаптарынан көрінеді: «Біз өзіміздің соңғы минут ішінде қалай әрекет ететінімізді жиі білмейміз», «Көп нәрсе жағдайға, көңіл-күйіміз бен сезінімімізге байланысты» - дейді көптеген әскери қызметтегі әйелдер [9, 46 б.]. Осы ретте әйгілі француз ғалымы Симона де Бовуар былай деді: «Әскери саладағы ер адам үшін ұйымдасқан қатаң тәртіпке бағыну әйелдер үшін өте қиын. Әр адам өзін «әскери талап мен үшін маңызды», әрі оны еңбек талабы ретінде қабылдайды. Ал, әйелдердің әскери саладығы талаптар мен қатаң ержелерді сақтау, бұл олар үшін көну, мойынұсыну ретінде қарастырылады.

Огюст Конт бұл тұрғыда «әйелдің ең үлкен мәселесі - мойынсұнудың қиындығын жеңу» екенін атап көрсетеді [10, 58 б.]. Әйелдердің азаматтық өмірде кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруына елеулі әсер етпейтін бұл жағдай, әскери-әлеуметтік ортада шешуші, тіпті, кейде маңызды мәнге ие, бұл ретте басшыға көну, оның қатал талаптарын нақты орындау әйелдерден жинақылық пен эмоционалды тұрақтылық пен төзімділікті талап етеді. Эмоционалды тұрақтылығы төмен, әлсіз нәзік жандылар әскери саланың қатал талабына

кейде шыдамай жататын жағдайлар да жиі кездеседі. Әскери саладағы қызметкерлердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктер мәселесі Н.Ф. Феденко, В.Г. Горчакова [11, 78 б] сынды ғалымдардың зерттеулерінде жақсы қарастырылған.

Зерттеу пәні болып әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктері табылды. Зерттеу нысанасы ретінде әскери іс-әрекеттегі қызмет ететін әйелдер қарастырылды. Зерттеу жұмысына 38 әскери қызметтегі қыз-келіншектер алынды.

Зерттеу әдістері ретінде:

1. Г. Айзенктің тұлғалық тесті. Тест 57 сауалдан тұрады.

2. А.Г. Маклаков және С.И. Чермяниннің Көпдеңгейлі тұлғалық сұрақнама «Адаптивность» (МЛО-АМ). Сұрақнама 165 сұрақты қамтыған, әрі келесідей шкалаларды анықтайды: нақтылық (Н), бейімделу қабілеті (БҚ), жүйке-психикалық тұрақтылық (ЖПТ), коммуникативтік ерекшеліктер (КЕ), моральдық норма (МН).

3. «Әскери саланы таңдау себебім» сауалнама.

Г. Айзенктің тұлғалық тесті мен А.Г. Маклаков және С.И. Чермяниннің Көпдеңгейлі тұлғалық сұрақнамасы арқылы біз Қарулы Күштер қатарындағы әскери салада еңбек ететін әйелдердің кәсіби маман ретінде қарастыру барысында, олардың бойындағы тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерін қарастырдық (Сурет 3).

	Айқын экстраверт	экстраверт	Орташа көрсеткіш	инроверт	Нақты интроверт	Өте жоғары нейротизм	жоғары нейротизм	Орташа көрсеткіш	Нейротизмнің төменгі...
А тобының нәтижелері	6%	25%	38%	32%	0%	0%	32%	44%	25%
В тобының нәтижелері	12%	44%	12%	25%	0%	0%	50%	38%	12%

Сурет 3. Г.Айзенктің тұлғалық тестінің
А және В топтарының өзара салыстырмалы нәтижесі

Зерттеу нәтижелеріне (Сурет 3) сәйкес әрбір шәкіл бойынша талдау жасайтын болсақ А және В топтарында «нейротизм» шәкілі бойынша «өте жоғары» көрсеткішті иемденгенген анықталмады, әскери сала қатаң тәртіп пен қатты мінезді талап етуіне байланысты басым көпшілік зерттелушілер экстраверттер екендігі анықталды. «Экстраверттер» А тобында 25%, ал В тобында 44% құрады. Ал «Интроверт» шәкілі бойынша А тобында 32%, ал В тобында 25% құрады. Бұл ретте еңбек өтілімі жоғарылаған сайын сол салаға, оның талаптарына бейімделу, тұлғарааралық қарым-қатынас жасау ерекшеліктері де бір қалыпты бола бастайды, өйткені тәжірибе жинақтау да басты орынға ие болады.«Нейротизм» шәкілі бойынша жоғары көрсеткішке ие болғандар А тобына қарағанда В тобында 50% құрады, орташа көрсеткіш А тобында-44 , В тобында 38%, екі топта да төменгі көрсеткіш 25%, 12% құрады.

А.Г. Маклаков және С.И. Чермяниннің «Адаптивность» (МЛО-АМ) Көпдеңгейлі тұлғалық сұрақнамасы бойынша екі топтың нәтижелерін өзара салыстыратын болсақ (Кесте 1) А тобында «бейімделу қабілеті (БҚ)» шәкілі бойынша төмен -1, орташа- 8, В тобында 12-жоғары, 4 орташа екендігі анықталды. «Жүйке-психикалық тұрақтылық (ЖПТ)» шәкілі бойыншаА тобында төмен -4, орташа- 2, В тобында 11-жоғары, 4 орташа, 1 төмен

көрсеткішті иемденді.«Коммуникативтік ерекшеліктер (КЕ)» шәкілі бойынша А тобында төмен -4, орташа- 4, В тобында 4 орташа көрсеткішті иемденді. «Моральдық норма (МН)» шәкілі бойынша А тобында орташа- 5, В тобында 1 орташа көрсеткішті иемденді.

Жалып екі топ арасында айырмашылықтар бар екендігі айқын көрінеді (Кесте 1).

Кесте 1

А тобы және В тобының өзара көрсеткіші

Деңгейлер	бейімделу қабілеті (БҚ)		жүйке-психикалық тұрақтылық (ЖПТ)		коммуникативтік ерекшеліктер (КЕ)		моральдық норма (МН)	
	А тобы	Б тобы	А тобы	Б тобы	А тобы	Б тобы	А тобы	Б тобы
Жоғары	7	12	10	11	8	12	11	15
Орташа	8	4	2	4	4	4	5	1
Төмен	1	0	4	1	4	0	0	0

Сонымен еңбек өтілімі көп не аз болуы да белгілі бір салада, қызметте еңбеу ету барысында оның жүйке-психикалық тұрақтылығы, коммуникативтік ерекшеліктері мен моральдық нормаларында да айырмашылықтары болатындығы анықталды. Еңбек өтілімі көбейген сайын маманның сол еңбек ету талаптарын орындауға деген жауапкершілігі, адамдармен тіл табыса алуы, қарым-қатынасқа түсе білуі, өз міндетін жауапкершілікпен орындау сияқты ерекшеліктер қалыптасады, ал еңбек өтілімі әлі де болса тәжірибе жинақтауға уақытының жетпегендігі, ортада өзін ұстауы, талаптарды орындау мен әскери тәртіпке бағыну, өзін ортада ұстай алу, жастық қызу қандылыққа берілу сияқты мінез-құлық ерекшеліктері байқалатындығын аңғаруға болады.

Екі топтың өзара нәтижесінің салыстырмалы % көрсеткішін төмендегі Сурет 4-тен қарастыруға болады.

Сурет 4. А және В топтарының нәтижесінің салыстырмалы % көрсеткіші

Психологиялық зерттеу нәтижелері бойынша әскери салада қызмет ететін әйелдердің келесідей топтарының типологиясын анықтадық:

Бірінші топ «инновациялық» типтегі әскери қызметтегі әйелдер құрған. Олардың негізгі бөлігі кәсіптік салада, отбасылық және күнделікті өмірде де жеке әлеуетін, тұлғалық қалыптасуын қатар жүзеге асырады. Бұл топқа жататын әскери қызметтегі әйелдердің 15% құраған, бұл ең төменгі көрсеткіш. Олар кәсіпте, отбасында, әрі күнделікті өмірде өздерін нақты көрсете алғандар. Оның құрамына «майор» және одан жоғары әскери атағы бар әйел офицерлер, сондай-ақ, әскери кадр саласында жоғары лауазымдарда жұмыс істейтін әйелдер бар. «Инновациялық» топқа жататын әскери саладағы әйелдер өздерінің іскерлік қасиеттеріне, әскери және кәсіби саладағы жоғары өзін-өзі бағалауына, әскери және отбасылық міндеттердің оңтайлы үйлесіміне қанағаттанушылықтың жоғары деңгейімен сипатталады және некеге деген қатынасының беріктігімен ерекшеленеді.

Екінші топқа - кәсіби бағдарланған әскери қызметке шынайы бағытталған әйелдер енген. Бұл топтың өкілдерінің басты мақсаты олардың жетістіктерінің кәсіби іс-әрекет барысында танылуы және өзін-өзі жүзеге асырудағы шығармашылық қабілеті, кейде бұл отбасылық өмірге зиянын тигізуі де мүмкін бола тұрса да. Бұл топтағы әйелдердің саны да аз - тек 10% ғана құрады. Осы топтың әскери қызметтегі әйелдердің тұлғалық бағыттылық құрылымында материалдық кәсіби іс-әрекеттің мазмұндық жағынан (нәтиже емес, жұмыс процесінің өзі, кәсіптік ортадағы жеке тұлғааралық байланыстар, өзін-өзі жүзеге асыру факторы ретінде маңызды басымдықпен ерекшеленеді. Олар өз жұмыстарында өз әлеуетін толық түсінеді. Әскери саладағы әйелдердің басым бөлігі кәсіптіке-бағдарланған әйел сарбаздар болып табылады, олар байланыс бөлімдерінде, медициналық және қосалқы қызметтер аясында еңбек етеді. Олардың ішінде, некеде тұрғандардың саны үштен бірін құраса, ал қалған көпшілік некеде тұрмаған, тұрмыс құрмаған қыз-келіншектер болып табылды. Осы ретте әскери салада қызмет ететін әйелдердің басым көпшілігі жұмысбасты, сол себепті де отбасын құрып, ұрпақ жалғастыру, балалы болу, репродуктивтік және отбасылық функцияларын іске асыру арасындағы айқын қайшылық бар екенін ескере кету керек.

«Егер, әйел кез келген іс-әрекетке толығымен сіңіп кетсе, оның бойында «әйел болып толық қалыптаса алмаймын» деген ой мен қорқыныш бойлап алады - дейді Симон де Бовюрер. Бұл сезім әйел адамның ерік-жігерін әлсіретеді және қызметтінен айырылып қаламын деген ойды үдете түседі. Сол себепті де әскери қатаң тәртіпті сақтау мен тапсырмаларды бұлжытпай орындау осы саладағы әйел қызметтерлер үшін отбасы мәселесіне қарағанда көп жағдайда аса маңызды болып табылады.

Үшінші топты қажеттілік негізде жұмыс істейтін әскери салада қызмет ететін әйелдердер тобы құрады. Әдетте, бұл жалғызбасты аналар, ажырасқан әйелдер және материалдық тұрғыдан алғанда тұрмысы сын көтермейтін әйелдер. Бұл топтағы әскери қызметтегі әйелдердің ең үлкен тобы - 65% құрады. Бұл әйелдер өзін-өзі жүзеге асыру үшін жұмыс істемейді, «таңдау жоқ» немесе «таңдауға болмады» деген бірақ ұстаным бойынша еңбек етеді. Бұл ретте әскери қызметтегеі әйел адам отбасылық мәселелерден алшақ болып, оған байланысты жұмыстардан көп жағдайда алшақ болып келеді, олардың пікірінше, жұмыста мен отбасылық міндеттерді орындауға қарағанда біршама демалып қалған күйде боламын деген пікірде. Бұл топтағы әскери қызметтегі әйелдердің жұмыстағы белсенділігі төмен, себебі іс жүзінде ешқандай материалдық ынталандыру болмайды, ал еңбекақы атқарылған жұмыстардың көлеміне байланысты төленбейді деп есептейді. Осы топтағы әйелдердің жеке-тұлғалық бағдары негізінен кәсіптік ортадағы тұлғааралық қарым-қатынасқа бағытталған.

Төртінші топ – барлық ынта-жігері отбасына бағдарланған әскери саладағы әйелдер, 10% құраған. Бұл топқа тұрмыс құрған әйелдердің үштен бір бөлігін және уақытын отбасына арнауды армандайтын тұрмыс құрмаған басы бос қыздар қамтыған.

Осы топтағы тұрмыс құрмаған қыздар жоғары кәсіби жетістіктермен ерекшеленбейді, өйткені олардың өмірінің басты ұстанымдарының бірі - бақытты отбасын құру, әскери салада басым көпшілігі ер адамдардың еңбек етуіне байланысты өздеріне сол ортадан лайықты жар табуға негізделген. Ал, 10 және одан да көп еңбек өтілімі бар әскери салада қызмет ететін, некеде тұрған әйелдер, әдетте, өздерінің кәсіби біліктіліктерін және кәсіби мәртебесін көтеруге тырысатындығы зерттеу барысында анықталды.

Негізгі әдістемелерді жүргізгеннен кейін зерттеу жұмысымыз барысында «Әскери саланы таңдау себебім» атты тақырыпта сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижесіне сай «Әскери саланы таңдау себебім» деген сауалға келесідей жауаптар алынды:

1. Өз елінің партиоты атану. Зерттелушілер өздерін Отанын қорғағысы келетіндерін және әскери істі өз қалауы деп санайтындықтарын алға тартты.

2. Кейбір нәзік жандылар Қарулы Күштер қатарында атқаратын қызметін әлеуметтік сатымен жоғары көтерілу тәсілі ретінде қарайтындықтарын атады. Бұл мотив, әсіресе, саяси мансабын құруды жоспарлап отырғандар арасында кездесті.

3. Ерлі-зайыптылардың бірі әскери сала маманы болған себепті, өзінің де осы жұмыспен айналысуына тура келгендіктерін айтты. Бұл ретте нәзік жандылар үшін өз отбасынан жырақта жүріп, басқа салада қызмет ету мүмкіндігі тумауына байланысты дейді.

4. Әскери саладағы қыздардың бір бөлігі әскери бейіндегі жоғары оқу орындарына түсуі, әрі сол салада қызмет етуі ата-ананың қалауы, әрі өз қыздарының бойында жоғары моральдық келбетті тәрбиелеуге тілек білдірген талабына сай болудан туындаған деген пікірде болды.

5. Ата-аналар өз қыздарының әскери өнерді үйреніп, олардың бойында мақсаткерлік, ерік-күш, өзіне деген қатаңдық сияқты құнды қасиеттер қалыптасады деген пікірде болғандықтары анықталды. Әдетте, бұл жағдайда ата-аналар оқу орнын бітіргеннен кейін қыздар әскери қызметте қалуын талап етпейді. Дегенмен, көптеген қыздар ерікті түрде мамандық бойынша жұмыс істеуді жалғастырады.

6. Кейбір қыздар үшін әскери істі игеру балалық арманы, соны жүзеге асырудың ең қолайлы жолы осы салада қызмет ету деген пікірде.

7. Әскери қызметке кірген көптеген жас қыздар осы салада өзінің отбасылы болуы мен тұрмыс құрудың бірден бір жолы деп санайды.

8. Әскери бөлімдерде олар өзі қатарлас жауынгерлермен бірге жұмыс істейді және олар ер азаматтар тарапынан ықыласпен бөленіп, өздерін қажетті сезіну мүмкіндігіне ие болады деген ойда екен.

9. Бірқатар зерттелінушілердің пікірі бойынша, қыздар да ер-азаматтармен тең әскери қатарда қызмет етуі керек, сол арқылы біз өзін-өзі қорғау дағдыларын игеруге, қаруды басқаруға және алғашқы медициналық көмек көрсетуге үйренеміз деп санайды.

Алынған эмпирикалық мәліметтерге сәйкес әскери қызметтегі әйелдер әскери лауазымдарда қызмет етуіне байланысты бірқатар психологиялық ерекшеліктерге ие деп айта аламыз. 15 жылдан астам жұмыс тәжірибесі бар әйелдер мен 15 жылға дейінгі еңбек өтілімі бар сыналушылар арасында айырмашылықтар бар екендігі анықталды, атап айтқанда: таңдаған жұмыстарында; жоғарыда зерттеу нәтижесіне сәйкес алынған жеке бастық, тұлғалық қасиеттерде; мамандық таңдау мотивтерінде де айырмашылықтар бар екендігі анықталды. Сондай-ақ, әйелдердің қажеттіліктеріне, олардың лауазымына, баспанаға және жалақысына қатысты қанағаттанбаушылық бар екендігін көруге болады. Тәжірибесі жоқ және тәжірибесі бар әскери қызметтегі әйелдер де жүйке-психикалық тұрақтылық, коммуникативтік қатынасқа түсе білу мен моральдық нормативтік талаптарды орындау жағынан ерекшеленетіндігі анықталды.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес әскери қызметтің әлеуметтік және моральдық өмірінің барлық қырларына әйелдердің әсерін нақты айту немесе шектеу жасау қиын, өйткені әрбір адамның табиғи ерекшелігі, психологиялық болмысы, тұлғалық ерекшеліктері

әртүрлі болып келеді.

Әйел адамның моральдық әлеуеті зор. Әскери саладағы әйел сарбаздары, қызметкерлерінің ерлерге қарағанда адал, тапсырманы нақты, әрі абыроймен орындауға икемді, тиянақтылық пен зеректік, нәтижеге қол жеткізуге деген талпыныстың жоғары болуы, қатаң әскери тәртіпті сақтау да оларға тән болуымен ерекшеленеді [12, 247 б].

Осылайша, әскери іс-әрекеттегі әйелдердің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктеріне келесідей сипаттама беруге болады:

- әйелдердің жағымды психологиялық мінездемесіне: ерекше зейінділік, кәсіби қарым-қатынаста теңгерілген жеке бағалау, сенімділік, жауаптылық, ерлердің қателіктерін кешіру;
- эмоционалдық қарым-қатынас, ашықтық;
- қоршаған ортаға және әскери қызмет жағдайларға тез бейімделе алу мүмкіндігі, қиын өмірлік және кәсіптік жағдайларда өзін-қзі жоғалтып алмау және т.б.
- өзін-өзі тану барысындағы кейбір жағымсыз қасиеттердің арасында: абайсыздық, мінсіздік, дөрекілік, көңіл-күйдің тез өзгеруі, тәуелділік, осалдық, аузында сөз тұрмауы, шектен тыс көп сөйлеу, ой-пікірге бейімділік, төтенше жағдайлардағы стреске төзімсіздік таныту, басқа адамдарға артық әңгіме айту.

Сонымен қатар, әйел затының отбасылы болуы не болмауы әскери қызметтегі өзінің тұлғалық-психологиялық ерекшеліктерінің қалыптасу бағытына ықпал ететіндігі анық.

Әскери қызметтің табысты, әрі нәтижелі болуы олардың бойындағы тұлғалық-психологиялық ерекшеліктеріне тікелей байланысты [13, 182 б].

Тәжірибе көрсеткендей, әйел күнделікті тұрмыста өзін қаншалықты таныта алатындығы, әскери салада кәсіби білімдерін, дағдыларын және қызмет көрсетудегі басқа да жеке қасиеттерін көрсете алуы, әскери ортада оның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің тиімділігіне, оның мәртебесі мен әріптестер арасында қандай қырымен көзге көрінуіне, тұлғалық-психологиялық ерекшеліктеріне тікелей байланысты болады. Ал бұл мәселе әлі де болса зерттеуді қажет ететін өзекті сұрақтардың бірі болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Калиев А.К. Инновации военного образования (на материалах Высшего военного училища внутренних войск Министерства внутренних дел Республики Казахстан): дисс. ... канд.пед.наук., 20.01.04 – Алматы, 2006. – 162 с.

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы [Электрондық ресурс]. - URL: www. adilet.zan.kz (қаралған күні: 10.01.19).

3. «Жалпыға бірдей әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы» Заңы (1993 жылы 19 қаңтар). - URL: adilet.zan.kz (қаралған күні: 10.01.19).

4. Барабанщиков А. В., Давыдов В. П., Феденко Н. Ф. Основы военной педагогики и психологии. - М., 1999. - 456 с.

5. Теория и практика воспитания военнослужащих. / Под.ред.Н.И. Резника. М.: 12ЦТ МО РФ.-2005. -239 с.

6. Современная военная психология: Хрестоматия /Сост. А.А.Урбанович. – Мн.: Харвест. -2013. – 349 с.

7. Задорожникова Е.Б. Профессиональная карьера женщин: социологический анализ: автореф. дис. канд. психол. наук. - Н.Новгород, 2003. - 24 с.

8. Зуйкова Е.М. Социальная защита женщин-военнослужащих в реформируемом обществе.- М.: МГСУ, 1996. - 46 с.

9. Завьялова Е.К. Социально-психологическая адаптация женщины в современных условиях (профессионально-личностный аспект).- Автореф. дис.д-ра психол. наук.- СПб,1998. -46 с.

10. Акдаулетова А., Сарбасова С.Б., Айкинбаева Г.К., Әскери ортадағы жас сарбаздармен жүргізілетін оқыту-тәрбие жұмыстарының ерекшеліктері. //«GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA» Нұр-Сұлтан, 2019. № 2(3). Серия «Психологические науки». -С-58-62.

11. Горчакова В.Г. Деловитость и женственность: Психологические особенности профессионализма женщины. — Челябинск. -1999. -78 с.
12. Иванова Ю.Н. Храбрейшие из прекрасных: женщины России в войнах / Ю.Н. Иванова. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). -2003.
13. Зайцева А. А., Исаев М. Е. Особенности воспитания военнослужащих-женщин. // Теория и практика образования в современном мире: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2015 г.).

Г.К.Айкинбаева, А.Т.Акдаулетова, С.Сарбасова
Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Личностно-психологические особенности женщин в военной деятельности

Аннотация. В данной статье на основе мнений ученых рассматриваются значение и содержание личностно-психологических характеристик женщин на военной службе. Учитывая важность задач, стоящих перед Вооруженными Силами Республики Казахстан, остается подчеркнуть, что роль квалификации, физиологической подготовки и личностно-психологических характеристик специалистов, работающих в данной области, особая.

В настоящее время число женщин, желающих служить в армии и вступать в армию на своей родине, год от года увеличивается. Первостепенное значение имеют психологические особенности профессиональной деятельности женщин в армии, их влияние на занятость и их соответствие требованиям военно-профессиональной службы.

В статье также представлены результаты исследования, посвященного выявлению личностно-психологических характеристик женщин на военной службе.

Ключевые слова: военные, военная деятельность, личность, психологические особенности женщин на военной службе.

G.K.Aikinbayeva, A.T.Akdauletova, S.B. Sarbasova
L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Personal and psychological characteristics of women in military activities

Abstract. This article discusses the meaning and content of the personal psychological characteristics of women in military service based on the opinions of scientists.Given the importance of the tasks facing the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, it remains to emphasize that the role of qualifications, physiological training and personality-psychological characteristics of specialists working in this field is special.

Currently, the number of women who want to serve in the army and join the army in their homeland is increasing year by year. However, the psychological characteristics of the professional activities of women in the army, their impact on employment and their compliance with the requirements of the military professional service are of paramount importance and relevance.

The article also presents the results of a study on the identification of personal and psychological characteristics of women in military service.

Keywords: military, military activity, personality, psychological characteristics of women in military service.

References

1. Kaliev A.K. Innovacii voennogo obrazovanija (na materialah Vysshego voennogo uchilishha vnutrennih vojsk Ministerstva vnutrennih del Respubliki Kazahstan): diss. ... kand.ped.nauk [Innovations in military education (based on materials from the Higher Military School of Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

Kazakhstan]. diss. ... Candidate of Pedagogical Sciences, 20.01.04 (Almaty, 2006, 162 p.).
2. Kazaкstan Respublikasynyn Konstitucijasy [Constitution of the Republic of Kazakhstan] [Электронный ресурс]. Available at: www. adilet.zan.kz (Accessed: 10.01.19).
3. «Zhalpyga birdej askeri mindettilik zhane askeri kyzmet turaly» Zany (1993 zhylgy 19 kantar) [On general conscription and military service (January 19, 1993)]. Available at: adilet.zan.kz (Accessed: 10.01.19).
4. Barabanshhikov A. V., Davydov V. P., Fedenko N. F. Osnovy voennoj pedagogiki i psihologii [Fundamentals of military pedagogy and psychology] (Moscow, 1999, 456 p.).
5. Teorija i praktika vospitanija voennosluzhashhih [Theory and practice of education of military personnel]. Editor N.I. Reznik M.: 12ЦТ МО РФ.-2005. -239 с.
6.Sovremennaja voennaja psihologija [Modern military psychology]. Reader. Comp. A.A. Urbanovich (Harvest, Minsk, 2013, p. 349).
7. Zadorozhnikova E.B. Professional’naja kar’era zhenshhin: sociologicheskij analiz: avtoref. dis. kand. psihol. nauk [Professional career of women: sociological analysis. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences] (Nizhny Novgorod, 2003, 24 p.).
8. Zujkova E.M. Social’naja zashhita zhenshhin- voennosluzhashhih v reformiruemom obshhestve [Social protection of female military personnel in a reformed society] (MGSU, Moscow, 1996).
9. Zav’jalova E.K. Social’no-psihologicheskaja adaptacija zhenshhiny v sovremennyh uslovijah (professional’no-lichnostnyj aspekt). Avtoref. dis.d-ra psihol. nauk [Socio-psychological adaptation of women in modern conditions (professional and personal aspect)] . Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Psychological Sciences (St. Petersburg, 1998, 46 p.).
10. Akdauletova A., Sarbasova S.B., Ajkinbaeva G.K. Askeri ortadagy zhas sarbazdarmen zhurgiziletin okytu-tarbie zhumystarynyn erekshelikteri [Features of educational work carried out with young soldiers in a military environment], «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2019: CENTRAL ASIA». Serija «Psihologicheskie nauki» [Series «Psychological Sciences»], 2(3), 58-62 (2019).
11. Gorchakova V.G. Delovitost’ i zhenstvennost’: Psihologicheskie osobennosti professionalizma zhenshhiny [Efficiency and femininity: Psychological features of a woman’s professionalism] (Cheljabinsk, 1999, 78 p.).
12. Ivanova Ju.N. Hrabrejshie iz prekrasnyh: Zhenshhiny Rossii v vojnah [Bravest of the Beautiful: Women of Russia in Wars]. Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (Russian political encyclopedia (ROSSPJeN), Moscow, 2003).
13. Zajceva A. A., Isaev M. E. Osobennosti vospitanija voennosluzhashhih-zhenshhin [Features of education of female military personnel], Teorija i praktika obrazovanija v sovremennom mire: materialy VIII Mezhdunar. nauch. konf. [Theory and practice of education in the modern world: materials of the VIII International scientific conference] (St. Petersburg, December 2015).

Information about authors:

Айкинбаева Г.К. - педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, А. Янушкевич көш.,6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Акдаулетова А. - Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 2 курс магистранты, А. Янушкевич көш.,6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Сарбасова С.Б. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Aikinbayeva G. K.- Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and self-cogniition, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Akdauletova A.T. - 2nd year master’s degree in Psychology, Yanushkevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan

Sarbasova S. B. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.